

Macháček, Josef

Signifika - nové jméno pro staré nepravdy

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1960, vol. 9, iss. B7, pp. 116-119

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106539>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

zdvižena myšlenka, že subjektivismus a voluntarismus pragmatistické gnoseologie slouží jako teoretická báze individualismu, pokud jde o ideologii, a avanturismu, pokud jde o politiku soudobé buržoazie (163). Pragmatistických gnoseologických principů se též argumentačně využívá k obhajování náboženského světového názoru (164). Zejména pro svůj utilitaristický a vulgárně empirický charakter poskytuje pragmatistická gnoseologie filosofickou sankci prakticismu kapitalistických podnikatelů, a tak ospravedlňuje i úsilí dosahovat maximálních zisků bez ohledu na prostředky a metody (164).

Kursanovovu knihu je třeba vcelku hodnotit kladně. Bylo by lze vytýkat jen některé dílčí kazy. K nim patří např. to, že autor překládá anglické slovo „experience“ téměř vždy jako „experiment“. Je sice pravda, že pragmatisté obvykle ztotožňují pojem zkušenosti s pojmem experimentu (arci pragmatisticky interpretovaným); někdy si však kontext žádá překládat „experience“ doslovně jako „zkušenost“. Jinou nepřesností je např. označení rakouského teologa a filosofa J. Fischla za stoupence pozitivismu a pragmatismu (87). Fischl v některých momentech s pragmatismem souhlasí, vcelku však nikoli; lapsus vznikl mylným výkladem některých míst Fischlovy knihy *Materialismus und Positivismus der Gegenwart* (1953). Snad by bylo možno práci vytknout i to, že blíže nepojednává o podstatě pragmatistických pedagogických teorií, které ústrojně souvisí s pragmatistickou gnoseologií. (Hlavně pedagogické doktríny Deweyho byly velmi vlivné.)

Přednosti Kursanovovy studie jasně jednoznačně převažují. Patří k nim to, že je bohatě fundována pramenným materiálem zahrnujícím i spisy z posledních let, náleží k nim i to, že podává propracovanou a velmi konkrétní argumentaci proti gnoseologickým názorům pragmatismu. Kromě toho jsou v knize na nejednom místě — např. při výkladu o pojmu praxe — postřehy, jimiž jsou pozitivně rozvíjeny i kategorie marxistické teorie poznání.

Kursanovova publikace vcelku znamená obohacení marxistické literatury na úseku kritiky buržoazní filosofie. Je obohacením nejen proto, že přináší nové poznatky, ale i proto, že je jistým krokem vpřed na cestě dalšího zvyšování kvality filosofické práce.

Karel Hožman

Signifika — nové jméno pro staré nepravdy (D. Vuysje, *Significs, Its Tendency, Methodology and Applications*; Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences, 1953, 3; str. 223—270).

Ještě dnes přesvědčují někteří západní filosofové a publicisté své čtenáře o tom, že v Sovětském svazu a v jiných socialistických zemích není svoboda vědeckého bádání. Na důkaz svého tvrzení uvádějí především tak zvanou uniformitu marxistického myšlení, projevující se prý v tom, že pěstujeme jediný filosofický směr, filosofii dialektického a historického materialismu. Velké množství filosofických směrů na Západě jim naproti tomu slouží za důkaz tamějších vědeckých svobod.

Musíme ovšem přiznat, že pěstujeme jenom jednu filosofii a že dokonce i živé diskuse marxistických filosofů nejsou nic jiného než projev úsilí o řešení různých otázek z hlediska a v rámci této jediné filosofie. Vytyká-li se nám však toto počínání jako přestupek proti svobodě myšlení, měli by být naši kritikové důslední a vytykat nám i to, že upíráme fyzikům právo na vlastní fyziku, nebo že dětem, které příliš pěstují vlastní matematiku, kazíme školní vysvědčení nepříznivým oceněním jejich osobitých schopností. Marxistický filosof netouží po „svobodě“ buržoazních myslitelů. Ví, proč se jenom v socialistické společnosti může věda plně a svobodně rozvíjet, a ví také, že není možno poskytovat filosofii jiné svobody než ostatním vědám — že filosofie nemůže být nahrazována nebo doplňována nevědeckými, byť i originálními spekulacemi, odtrženými od ostatních věd a od života. Existuje-li na Západě tak značný počet různých filosofických škol, není to důkaz západních svobod, nýbrž důsledek toho, že tam dosud vědecká filosofie není, nehledě k tomu, že napohled tak pestré a vášnivě se potírající filosofické směry jsou i tam jen různými směry jedné (třebas i nevědecké a tudíž nesvobodné) filosofie.

Novým důkazem tohoto nikoliv nového poznatku je „signifika“. Její stoupenci sice připouštějí přibuznost „nového“ učení s poněkud staršími směry v buržoazní filosofii, jsou však také přesvědčeni, že zkoumají nejen všestranněji to, co zkoumá logický empirismus, sémantika nebo pragmatismus, nýbrž že vypracovali pro své zkoumání nové a spolehlivé metody. Nuže všimněme si tohoto učení, které, jako všechna filosofická učení na Západě, uplatňuje nárok na ryzi vědeckost, a srovnáme je s názory, od nichž se údajně odchyľuje. Vhodnou příležitost k tomuto rozboru a srovnání nám poskytne holandský autor D. Vuysje, který ve své (již r. 1953 vydané) studii velmi jasně vykládá cíl, metody i aplikace nové filosofie.

Jíž název „signifika“ prozrazuje, že máme co dělat s novou teorií znaků — i když snad signifíkové namítnou, že své pojmenování odvozují nikoliv od slova „sign“, nýbrž od slova „signification“. Tak či onak, předmětem jejich studia jsou jazykové jevy. Definice, kterou

D. Vuysje podává, náš dohad potvrzuje a zpřesňuje. Nová teorie je definována jako „systematické zkoumání sdělovacích jevů, mentálních a lingvistických...“ (262). Srovnáme-li předmět signifiky, jak jej vymezují sami signifikové, s předmětem logického pozitivismu nebo sémantiky, můžeme snad dojít k závěru, že nová filosofie je mnohem blíže správnému výkladu jazyka už proto, že se na rozdíl od příbuzných směrů nespokojuje s analýzou syntaxe, nýbrž že zkoumá i vztah mezi jazykem a myšlením („mentálními jevy“), tedy to, co se nejen logickým pozitivistům, ale i mnohým sémantikům musí jevit jako těžká, metafyzická chyba. Posečkejme však s hodnocením signifikového „přínosu“. Jeho hodnota se objeví v pravém světle, jakmile poznáme signifikový význam slova „sdělovací jev“, respektive „sdělovací akt“ a především význam slova „význam“.

D. Vuysje uvádí na konci své studie (261—262) definice všech základních pojmů užívaných v significe. Mezi nimi nacházíme také definice pojmů „mentální“ a „lingvistický“, z nichž se skládá uvedený již výměr signifiky. Pojem „sdělovací jev“ tu sice definován není, avšak Vuysje podává výměr „sdělovacího aktu“ (act of communication) a „sdělovacího prostředku“ (means of c.), čímž vlastně plně vymezuje jak rozsah, tak obsah „sdělovacích jevů“, neboť do sdělovacích „aktů“ a „prostředků“ mohou být všechny sdělovací jevy zahrnuty. Je také nutno připomenout, že pojem „sdělovací prostředek“ je někdy nadřazován pojmu „sdělovací akt“ a tím tedy ztotožněn s pojmem „sdělovací jev“; tak po rozdělení signifiky na signifiku analytickou a signifiku syntetickou je *analytická signifika* definována jako „psychologické zkoumání existujících sdělovacích prostředků“, zatímco *syntetická signifika* je definována zaměřením „na rozšíření a zdokonalení běžných sdělovacích prostředků“. V termínech „sdělovacích prostředků“ (auditivních a vokálních) je definován i pojem „lingvistický“ (pojem „jazyka v užším smyslu“) a v termínech „mentálních asociací spojených se slovem nebo se skupinou slov“ je vymezen obsah pojmu „mentální“. (Slovu „communication“ ve výrazech „sdělení“, „act of communication“, „means of communication“, atd. neodpovídá přesně český termín „sdělení“, nicméně mám za to, že je vhodnější než výraz „dorozumění“ nebo „komunikace“.) Nejdůležitějším pojmem v signifikém slovníku je „sdělovací akt“. Sdělovací akt je v „širším slova smyslu akt, jímž se jednotlivec nebo skupina jednotlivců (mluvčích) snaží působit na chování jiného jednotlivce nebo jiné skupiny jednotlivců (posluchačů), v užším smyslu je to lingvistické chování, charakterizované užíváním jazyka, ať již mluveného, psaného, nebo vyjádřeného jinými znaky“ (261). Připojíme-li k této definici ještě signifikový výměr pojmu „pojem“ (psychický korelát třídy slov, jež mají podobnou funkci nebo tendenci) a pojmu „význam“ (význam sdělovacího aktu je definován vlivem, ježž zamýšlí mluvčí nebo jemuž podléhá posluchač — „význam aktivní“ a „význam pasivní“), získáme již celkem jasnou představu nejen o nové nomenklatuře signifiky, nýbrž i o „novém“ obsahu tohoto učení.

„Přínos“ signifiky je očividný. Nezáleží jen v tom, že se vedle studia „lingvistických jevů“ doporučuje, ba preferuje studium „mentálních jevů“, nýbrž také a zejména v tom, že sám předmět tohoto studia — „sdělovací akt“ — je zmentálněn, respektive zpsychologičtěn. Vykládá-li sémantika význam jazyka (signifik by řekl: význam sdělovacího aktu v užším slova smyslu) ze vztahu znaku k tomu, co je znakem označováno, signifika „objevuje“ nové vztahy — vztah sdělovacího aktu k „mluvčím“, který se snaží působit na něčí chování, a obráceně, vztah těchto aktů k „posluchačům“, který je jimi ovlivňován. Vuysje ovšem rozeznává několik významů „významu“, avšak jak základní výměr „významu v širším slova smyslu“, kam spadá vedle aktivního a pasivního významu i „symptomatický význam“ (to jest „vlivy prostředí na sdělovací akt“), tak pojetí významu „v užším slova smyslu“ (význam slova, respektive jeho „funkce ve sdělovacím aktu“) nejsou konečnou nic jiného nežli pragmatistická redukce vztahu mezi sdělovacím prostředkem a předmětem, o němž něco sdělujeme, na „chování“, jež je sdělením ovlivňováno. Vztah mezi jazykem a myšlením na jedné straně a vztah mezi myšlením a objektivní realitou na straně druhé je zcela opomíjen.

Byli bychom však nespravedliví, kdybychom toto „nové“ učení pokládali jen za sémantiku oplodněnou pragmatismem a behaviouristickou psychologií. Signifika je také sestrou „pragmatiky“. Uznávají-li však pragmatiku (jakožto učení o vztahu znaků k tomu, kdo těchto znaků užívá) za nejbližší příbuznou i některé sémantikové, signifika se nespokojuje jen s tím, že pragmatiku uznává vedle sémantiky, nýbrž je obě eklekticky slučuje. Ani to — jak známo — není nic nového v buržoazní filosofii, a to jsme se ani nezmiňovali o semiotice, která si také získala jakési zásluhu o eklektické spojování sémantických, pragmatických a pragmatistických nepravd a polopravd. Či máme snad pokládat za zvláštní objev, že signifikové přejmenovali semiotické „chování interpretantů“ na „lingvistické chování“, které nadto zahrnuje i Morrisovy „přípravné podněty“ a „dispozice k reakci“?

Zmínil jsem se o tom, že signifikové přiznávají podobnost s jinými směry, avšak zde nejde o podobnost, jestliže „signifika stejně jako pragmatismus a operacionismus zdůrazňuje názor, že „význam“ nějakého tvrzení je určován tím, jak působí na chování lidí, zvyklých

reagovat na jazyk, v němž je toto tvrzení formulováno“ (251). Signifika se pragmatismu nepodobá, nýbrž pragmatismem je. Nepodobá se sémantice a logickému pozitivismu, nýbrž je sémantikou a logickým pozitivismem. Přesněji řečeno, signifika je eklektická směs pragmatismu, sémantiky a logického empirismu, směs, ve které pragmatismus převažuje do té míry, že i to, co signifika přejímá z „logické analýzy“ logických empiriků nebo z „jazykové analýzy“ sémantiků, tvoří jen nepatrnou část ve srovnání s tím, co přejímá z pragmatismu a semiotiky. Platí to i o největším jejím objevu — o „nové“ metodě. O podobnosti této metody („psychologické analýzy“) a pragmatistické metodologie D. Vuysje nemluví, to však jistě neznamená, že bychom také my měli mlčet o tom, že significká metoda je metoda pragmatistická, založená — jako celý pragmatismus — na idealistické, pozitivistické teorii poznání. Dokážeme své tvrzení velmi snadno.

Signifika, píše D. Vuysje, přistupuje ke svému předmětu z trojího hlediska: lingvistického, psychologického a epistemologického. „Na jedné straně zůstává dosud jedním z úkolů signifického programu konstrukce vhodných terminologií, na druhé straně obsahuje significký přístup psychologické zkoumání existujících sdělovacích prostředků, psychologickou analýzu lingvistického chování . . . , a proto je téměř vždy činnost signifika spojena i se zkoumáním základní epistemologické problematiky“ (224).

Ponechme stranou lingvistické hledisko; již z citované formulace vyplývá, že v tomto směru signifika pouze navazuje na sémantiku. „Epistemologické“ hledisko naproti tomu nesmíme přejít mlčením. Je (a ani nemůže nebýt) východiskem pro hlavní metodu signifiky — pro psychologickou analýzu — a nemůže ovšem nebýt východiskem i pro logicko-sémantický rozbor „lingvistického chování“. Tažte se signifika, jak řeší „základní epistemologickou problematiku“, a jeho odpověď vám nutně ukáže i směr, jímž je zaměřen psychologický průzkum lingvistického chování. Jakže tedy zní jeho odpověď? Rozhodně nikterak originálně. Je prostě přesvědčen o tom, „že jazyk není s to zachytit . . . žádnou část reality“ adekvátně“ (225). Tento názor pokládá D. Vuysje za „téměř všeobecně přijímanou domněnku“, a má téměř pravdu, pokud myslí na buržoazní filosofii. Ze konečně jazyk nic nezachycuje, tj. nic nepoznává, o tom nepochybuje ani neburžoazní filosof, jenže to, co tvrdí signifika, netyká se ve skutečnosti jazyka, nýbrž našeho poznání. Teze o nevysovliitelnosti reality je obměnou pozitivistické teze o nepoznatelnosti reality. Vuysje by ani nemusel prohlašovat toto pozitivistické kredo za „starting-point“ signifiky, a přesto by bylo každému čtenáři zřejmé, že se teorie vykládající význam slova z jeho působení na posluchače nemůže opírat o jediný základ. Sotva nás proto překvapí další „epistemologické“ závěry, z nichž jako příklad uvedme aspoň tvrzení, že „fyzikálním zákonům nesmí být přisuzován . . . objektivní obsah v přesném slova smyslu, tj. obsah nezávislý na člověku . . . , neboť to jsou v poslední instanci zákony psychologické“ (239). Nesnažte se dokazovat signifikovi, že objektivní obsah zákonů je dán objektivní existencí světa, který je nezávislý na člověku. Odpověděl by vám patrně jako Moritz Schlick: „Tvá slova vůbec nic neříkají . . . Nerozumím ti.“

Byla-li pro sémantiku Russellova nebo Wittgensteinova analýza jazyka příliš formalistická, je pro signifiky formalistická i sémantika; signifika „nezkoumá jako sémantika“ . . . formu sémantických antinomii, metody aritmetizace, theoremata nedefinovatelnosti apod.“, nýbrž se snaží „proniknout k psychologickému základu lingvistického chování“ (253). Víme již, co je tímto psychologickým základem myšleno; víme, jaký je cíl signifického zkoumání. Nevíme však ještě, jak k „psychologickému základu“ signifika proniká a kam až zatím pronikla. Jinými slovy: Jak vypadá konkrétní psychologická analýza signifiků a jakých výsledků již dosáhli při studiu lingvistického chování?

Nejdříve několik přívlastků, kterými charakterizuje psychologickou metodu signifiky D. Vuysje. Je to metoda objektivní, „empirická“; nejde tu o introspekci, ale o „extrospektivní pozorování jazyka“ (249), a nejde tu ani o náhražku filosofie „logickou analýzou jazyka“ (252), ani o sémantické hledání fixního významu slova, nýbrž právě jen o zkoumání „aktů, jimiž se snaží živé bytosti působit na chování a aktivitu jiných živých bytostí“ (228). Signifika zná také několik speciálních psychologických metod. Tak metoda „exhaustační“ zjišťuje „rozptyl, tj. různý význam týchž slov u různých jednotlivců (interindividuální rozptyl), metoda „transformační“ zkoumá rozptyl u téhož jednotlivce (intraindividuální rozptyl). Jen jeden zvláštní „rozptyl“ nedovede signifika zvládnout žádnou metodou a proto jej asi Vuysje ani „rozptylem“ nenazývá, smířiv se prostě s tím, že „významu slova nikdy plně neporozumíme“, protože „každý jednotlivec náleží k rozličným skupinám a každá skupina má svůj vlastní ‚paralelismus vůle‘ . . .“ (230). A právě toto přiznání znovu potvrzuje závěr, který jsme vyslovili v souvislosti s kritikou epistemologických základů significké metody. Toto přiznání rovněž ukazuje, v čem je podstata psychologické analýzy jakožto objektivní, „empirické“ metody. Jako všechny pozitivistické směry, které se dovolávají zkušenosti a přitom popírají „metafysiku“ čili objektivní obsah a předmět naší zkušenosti, není ani signifika „empirická

věda“, nýbrž subjektivně idealistická filosofie; pragmatisticko-behaviouristická metoda, zkoumající význam sdělovacích aktů s vyloučením jejich skutečného významu, je arci se subjektivně idealistickou koncepcí zkušenosti a objektivního světa v plné shodě.

Mezinárodní společnost pro signifiku trvá od r. 1937. Mnozí členové této společnosti byli již předtím členy Signifického kroužku, založeného r. 1922 a navazujícího na činnost příbuzných organizací i jednotlivých průkopníků, z nichž např. V. Welbyová uveřejnila studii *Significs and Language* r. 1911 a significký článek *Sense, Meaning and Interpretation* dokonce již r. 1896. Mezinárodní společnost pro signifiku svolává každoročně mezinárodní konferenci, je v pracovním styku s Mezinárodní společností pro sémantiku, signifikové vydávají ročně desítky publikací... Jaké jsou praktické výsledky mnohaleté a (publikačně) bohaté činnosti?

Nebyli bychom oprávněni klást tuto otázku, kdyby si signifikové nevytyčili úkol „rozšířit a zdokonalit běžné sdělovací prostředky“ a kdyby sami nezdůrazňovali mimořádnou aplikovatelnost signifiky ve všech oborech vědy a života. Pokud jde o stěžejní bod jejich „syntetického“ programu, nenacházíme ve výutu dosavadních úspěchů nic, co vykonala signifika jako taková; na nesporný užitek, který může přinést vědě „stabilizace“ významu jejich základních termínů (i když samozřejmě nelze souhlasit s přečnováním této logické služby), poukazuje od začátku sémantika, podle níž určování syntaktických a významových pravidel směřuje k témuž cíli, který si za hlavní cíl vyvolila syntetická signifika. Pokud jde o úspěchy při aplikaci signifiky v jednotlivých vědách (v matematice, logice, fyzice, lingvistice, biologii, psychologii a ve společenských vědách), jsou to převážně úspěchy těchto věd samých, případně opět úspěchy logicko-sémantické analýzy (není snad třeba připomínat, že ani toto kladné hodnocení dílčích výsledků „syntaktiky“ a sémantiky není v rozporu s naprosto negativním hodnocením filosofických východisek těchto směrů a s odmítáním jejich pokusu o přeměnu filosofie v logickou nebo sémantickou analýzu vědeckých výroků), nebo konečně significké spekulace, podobné úvaze o přírodních zákonech a samozřejmě také dávno zděmácnělé v neopozitivistické filosofii: otázka, zda „pojem kauzality má nebo nemá obecnou platnost, je dle názoru signifikova ryze terminologickou otázkou“ (240), atd.

Aplikace signifiky ve společenských vědách a v praktickém životě — abstrahujeme-li od přání vytvořit „vědeckou sociologickou terminologii“ (246) — se už vůbec rozplývají jen v nevědeckých spekulacích. D. Vuysje sice netvrdí, že všechna zla na světě, od zbytečných sporů ve vědě až po rasistické pogromy a války, mají původ v nesprávném užívání jazyka, nicméně není jisté náhodné, že do significké rodiny byl kooptován také Stuart Chase, jehož spis *The Tyranny of Words* (1942) mimo jiné navrhuje, jak signifiku aplikovat při řešení vážných společenských problémů. Není rovněž náhodné, že tak mnozí buržoazní ideologové nacházejí v „očistě jazyka“ všemohoucí prostředek proti nejrůznějším společenským neduhům. Nejsme-li schopni nebo ochotni hledat skutečné příčiny hospodářské, politické i ideologické krize kapitalismu, proč bychom neobvinili „špatný jazyk“ z toho, že se nemůže domluvit proletář s kapitalistou, jihoafrický černoch s jihoafrickým bělochem atd. Proč bychom neměli vést boj proti „tyranii slov“, když tím můžeme zamlčovat, popírat a znemožňovat boj proti tyranii skutečné.

I když účelem těchto poznámek nebyl všestranný rozbor signifiky, nýbrž rozbor několika hlavních hledisek, která D. Vuysje v práci obhájuje, měli bychom se alespoň dvěma větami zmínit o tom, že jak v jeho práci, tak v publikacích ostatních signifiků — k nimž mimochodem Vuysje zařazuje mnoho logických pozitivistů, sémantiků a pragmatistů, takže i jeho „neúplný“ bibliografický přehled zahrnuje více než 60 jmen často velmi protichůdných autorů — je nemalé cenných podnětů a dílčích výsledků, jež nelze nepřijmout. Ostatně samo úsilí o zpřesnění jazyka, jež ovšem není úsilí typicky significké, je možno jen podporovat. Podobně zkoumání jazyka ve vztahu k „mluvčímu“ a „posluchači“ je samo o sobě správné, a proto je nemůžeme zavrhat. Zavrhnout však musíme redukci všech (nebo skoro všech) filosofických problémů na problém jazykový a jeho idealistické, pozitivistickopragmatické řešení. Ze přítom signifika ani neklade nové problémy, ani je nově neřeší, to bylo násilím dostatečně dokázáno. A tak můžeme slovy, jimiž uzavírá B. Dunham svou kritiku sémantiky, ukončit i tyto poznámky k signifie:

„Zajisté existuje jazykový problém, ale není to náš hlavní problém. Je potřebný jasný a přesný jazyk, ale ani to není konečný cíl. Zjistíme nakonec, že náš jazyk bude stále jasnější v té míře, v jaké vyřešíme objektivní, nejazykové problémy, a že naše řeč zůstane temná a nepřesná potud, pokud tyto problémy nedokážeme vyřešit. A právě z těchto důvodů se sémantikové nemohou setkat s porozuměním. Sémantická filosofie, tato bašta zmatku, je nám trvalou výstrahou, že lidé, kteří se zřeknou zájmu o lidský rod, ztratí všechno porozumění ve svém srdci a jejich oči pozbudou schopnosti vidět.“ (Citováno M. Conforthem, *Na obranu filosofie proti pozitivismu a pragmatismu*, český překlad Praha 1953, str. 146.)

Josef Macháček